

"És csak parancsod éljen egyedül..."⁺

/Hamlet és a bűn/

Mindenekelőtt azt kellene tisztázni, hogy Hamlet számára mit jelenthet a bűn fogalma, és azt milyen cselekedetekre terjeszti ki. Köztudott, hogy a drámában központi helyen áll a színlelés motívuma. A színlelők egyik csoportját palástolóknak nevezhetnénk, akiknek magatartása mások előtt bosszút és/ vagy vétket takar /ide tartozik Claudius, Laertes és Hamlet/. Mivel Laertes palástoló magatartásáról - annak fölfedezéséig - nincs Hamletnek tudomása, ezért e csoportba Hamlet szempontjából ketten tartoznak: Claudius és önmaga. A király palástol, hogy a gyilkosság leplezésével biztosítsa uralmát, Hamlet színlelésének célja kételyei eloszlatása, a bosszú végrehajtása. A nagy játszma kettőjük között folyik, minden tettük saját, mindenki előtt rejtett szándékkal áll összefüggésben. A színlelők másik csoportja az alakoskodók. Pontos, de az előző csoporttól nem elkülönítő jellemzőjük, hogy a személyükhöz kapcsolódó értékek nem megfelelő magatartást tanúsítanak. /Csak a hamleti szemléletből nekik tulajdonítható értékeket értem ezalatt, tehát pl. Poloniusnál e szempontból nem figyelembeveendőek az államférfihez kapcsolódó értékek./ Ezek az értékek Poloniusnál a szülői érzület, Rosencrantznál és Guildensternnél a barátság, anyja és Ophelia esetében a szerelem. Hamlet mindegyikőjükkel kapcsolatban arra a meggyőződésre jut, hogy a személyükhöz kapcsolódó értékek nem megfelelő módon viselkednek. /.../ Az értékek nem megfelelő magatartást színlelésnek fogja fel, sőt /és itt ragadható meg a hamleti megítélés "kegyetlensége"/ palástolásnak: mindegyikőjük cselekedeteinek háttérében tetelez egy olyan rejtett, becstelen indítékot, amely érthetővé teszi színlelő magatartásukat.

Rosencrantzra és Guildensternre azt mondja, hogy "szivacs", aki "a királytól pártfogást, jutalmat és tekintélyt szí magába"

⁺ Részlet egy hosszabb írásból.

/IV.2./, holott visszatértükben legalább ilyen súllyal játszhatott közre az aggodalom. Anyja, a királynő ellen nem pusztán apja emlékének és a szerelemnek a megtagadása a vád, hanem - mint ez a Hamlet felfogását is tolmácsoló Színesz Királyné szavaiból kiderül /III.2/ - az ennek okaként tétélezett haszonvagy is: SZÍNESZ KIRÁLYNÉ: "A második nász indító oka Szennyes haszonvagy, szerelem soha."

Hamlet Polonius-szal szembeni magatartásából az olvasható ki, hogy szerepet tulajdonít neki Ophelia sorsának alakulásában. Hogy Poloniusnak önző céljai voltak Opheliával, ez az olvasó előtt nyilvánvaló, hiszen maga Polonius mondja neki: POLONIUS: "Több árt szabj magadnak Különben... elárulsz engem is." Hamlet sejti e hátsó indokot, és úgy véli, ezzel megtalálta Polonius színlelésének a kulcsát: Polonius kihasználja lánya nem-autonóm személyiségét saját pozíciójának megerősítésére. Erre utal mindenekelőtt az, hogy "vén Jefthé"-nek nevezi őt /II.2./. Talán az is elképzelhető, hogy a szintén Poloniusra vonatkozó "halkufár" egykorú "kurvapeccér" mellékjelentése egyszerre minősíti Opheliát és az őt kihasználó Poloniuszt. Miért palástolók ők Hamlet szemében? Ophelia pálfordulására /látogatásának, leveleinek elutasítása - II.1./ Hamlet nem adott okot, tehát Opheliának egy külső nézettel, valószínűleg apja nézetével kellett azonosulnia /ezt az Ophelia-jelenetben "rágalmazás"-nak mondja/. Ezzel Opheliáról Hamlet szemében az bizonyosodott be, hogy nem autonóm lény. Ophelia eszelekedeteinek - a többi "palástolóhoz" hasonlóan - Hamlet feltételezi egy olyan határozott hátsó indokát, amely - zárva a kört - Polonius távolabbi céljának sem mond ellent. Ez a hátsó ok - véleményem szerint - az, hogy Hamlet úgy látja: Polonius és Ophelia őt szerelmében mihamarabbi színtvallásra akarja kényszeríteni, ami már önmagában szerelmének megrogalmazása. Ophelia célja, hogy mihamarabb elvetesse magát, Polonius célja, hogy a házassággal vagy, ha csak flörtől van szó, lánya erkölcsös visszatartásával hatalmi pozícióját méginkább megszilárdítsa. /Hamletnek ebbe a súlyos ítéletébe belejátszhatott anyja új, "gonosz hamarságú" házassága miatti kiábrándultsága./ A fentieket támasztja alá az, hogy Hamlet az Ophelia-jelenetben és azután sokszor tesz utalást a házasságra - úgy

beszél Opheliával, mintha az nyíltan a házasságot követelte volna tőle: HAMLET: "Vonulj kolostorba; menj; Isten veled. Vagy, ha okvetlenül férjhez kell menned, menj bolondhoz", később: "Nem kell több házasság, mondom; aki már házas, egy híján, hadd éljen; a többi maradjon úgy, amint van." /.../

Hamlet számára a színlelők mind palástolók. Az általam alakoskodóknak nevezett figurák cselekedetei mögött - és ez különbözteti meg őket Claudiusától és Laertestől - többféle és korántsem egyértelműen becsutelen indíték áll. Hamlet ezzel szemben vagy abszolutizál /pl. Rosencrantzékánál/, vagy egyszerűen kreál /pl. Opheliánál/ ilyen hátsó okot, amely cselekvésüket meghatározza. A hamleti bűnfogalom differenciálatlan - a rosszra való hajlandóság Kant által leírt fokozatai közül Hamlet a legsúlyosabbat tulajdonítja a színlelőknek: a romlotságot /corruptio/, amely "a morális törvényből származó ösztönzőket" háttérbe szorítja egyéb /nem morális/ mozgatórugókkal szemben. Holott pl. Ophelia esetében jogosultabb lenne fogyatékosaságról /fragilitas/ beszélni /a jó elfogadása mellett gyengeség annak követésében/, ill. tisz-tátalanságról /impuritas/ pl. Gertrud vagy Rosencrantz esetében /nem kizárólag morális ösztönzők jelenléte a döntésben/.

A hamleti gondolkodás büntételezésének háttérében olyan mozzanat áll, amely szorosan összefügg a dráma felépítésével, ui. Hamlet az alakoskodókkal a Claudius bűnösségéről való meg-bizonyosodás fordítottja szerint jár el. Hamlet a Szellem szava-
vai után gyanítja, hogy a király vétket palástol, ám a bűnös-ség akkor bizonyosodhat csak be előtte, ha kétséget kizárólag kiderül, hogy Claudius színlel. A Szellem első megjelenésétől az Egérfogó-jelenetig Hamlet arra összpontosít, hogy színlelé-
sen kapja a királyt - ezalatt az a gondolati mechanizmus érvé-
nyesül benne, hogy a színlelés föltételezi a vétket, a hátsó szándékot. Ezáltal az, aki ebben az időszakban taláztatott színlelőnek, automatikusan palástolóvá válik Hamlet szemében, és a folyamat azzal záródik, hogy Hamlet megbizonyosodik Cla-
udius színleléséről, vagyis arról, hogy vétkes.

Az V. felvonásban a sírba ugró Laertest Hamlet színlelőnek, "szájaskodónak" tartja, akinek fájdalma dagályos, "túl-zó beszédű". Érdekes viszont, hogy Hamlet a színlelés keltette fülháborodását nem sokkal később maga is jogosulatlannak tartja. Ellentétben a színlelőkkel szembeni korábbi viszonyával, Hamlet a merített /Laertes/ szempontjából is mérlegel: HAMLET: "Ügyem' szakasztott mása az övé." A párbaj előtt bocsánatot kér a sértésért Laertestől - Hamlet az örültségére hivatkozik, aminek kárvallotjai közé sorolja /minden korábbi ironikus "mentségével" szemben/ magát is: HAMLET: "A kór szegény Hamletnek ellene." Hamlet tehát elhatárolja magát az "örültségtől", és ez azt is jelenti, hogy bensőleg visszafogja az eddigi beidegződöttséget, amely a színlelésből automatikusan valamiféle bűn palástolására következett. /Ez a változás párhuzamban van azzal az - itt nem tárgyalható - folyamattal, amely során Hamletben megkérdőjeleződik a bosszú értelmessége, a bosszú negativitására épülő önazonosság IV.4./ Hamlet számára az "örület" már nem szerepjátszás, nem a megbizonyosodás eszköze, hanem "magánkívül ragadva" a leleplezésre berendezkedett intellektus beszűkültsége - kényszerűen rejtőzködő, defenzív magatartása a királyhoz tartozás legcsekélyebb gyanújának felmerülésekor is büntetésre érettnek tartotta a színlelőket, amint ez a halálukkal szembeni részvétlenségéből nyilvánvalóan látszik. A király bűnösségéről való megbizonyosodás mérhetetlen nehézségei magát a mérlegelő értelmet is torzulttá tették: a leleplezés logikája részvét nélkül gázol keresztül azokon is, akiknek tettei /mindenekelőtt Opheliáé/ differenciáltabb elbírálást érdemelnének. Talán Hamlet és Ophelia kapcsolatának alakulásában mutatkozik meg legjobban az, hogyan válik intoleránssá az etikai kizárólagosság hamleti elve a veszélyeztetettség közegében.

Ophelia szerepének megítélése aszerint módosul a különböző tanulmányokban, hogy sorsát a hamleti "kemény hang" okának vagy következményének fogják-e fel - ezt vizsgálva, úgy tűnik, kikerülhetetlenül művön kívüli területre visz az a kérdés, hogy vajon mit értünk a szerelem megtagadásán. Amikor Hamlet Opheliánál a hozzá kapcsolódó értéknek nem megfelelő magatartást

lát, akkor ebben elvárásának megsértését, szerelmük megtagadását látja. Hamlet versben adja tudtára egyik legfőbb elvárását Ophéliának:

Kételd, a nap hogy forgandó,
Kételd, a csillagtűz ragyog;
a valót, hogy igazmondó:
Csak ne azt, hogy hű vagyok.

/II.2./

Ophelia ezt az elvárást megsérti, amikor Hamlet leveleit és látogatását elutasítja /II.1./, mert az ő szerelmmel kapcsolatos normában a vonzalom nem zárja ki az /átmeneti/ színelölést. Hamlet ott téved végzetesen, hogy nem számol azzal: Ophelia csak az ő /Hamlet/ és nem a saját elvárását sértette meg, ezért feltételezi Ophelia részéről magának a szerelmenek a megtagadását.

Az, hogy Ophelia megsértette Hamlet elvárásait, végzetes lett kapcsolatukra nézve, ugyanis ezután Hamlet saját céljának veszélyeztetése nélkül már nem állíthat Ophelia elé egy másfajta életlehetőséget Polonius és Laertes megfontolásaival szemben. Bár Ophelia a Hamlettel való kapcsolatának sem megítélésében, sem tisztázási módjában nem tekinthető autonómnak, és egyáltalán nem jelenti azt, hogy tettei ne személyes indíttatásuk, ne önelvűek legyenek.

Korántsem lebecsülendőek ugyanis Polonius és Laertes érveit az mellett, hogy Ophelia szabjon valamelyest határt Hamlet iránt érzett vonzalmának LAERTES: "Amilyen nagy ő, szándéka nem kevés, Mert születése rabja maga is", POLONIUS: "Hamletre nézve: Higgy benne annyit: ő ifjú, s nagyobb körben csaponghat, mint neked lehet" /I.3./. Polonius érveinek súlyát megtettéli egy hatalmas érzelmi teherrel is: POLONIUS: "Több árt szabj magadnak, Különben ... elárulsz engem is" /uo./. Ha mindezek mellé azt a tényt is odaállítjuk, hogy ez a vonzalom nem lehet túl régi keletű /"mostanság"/, akkor el kell ismerni, hogy az Ophelia szerelmének feltétlensége ellen

ható erők nem intézhetőek el egy kézlegyintéssel. Abban, hogy Ophelia végül is "több árt szab magának", döntő módon játszik közre a személyes mozzanat: a megbizonyosodás vágya. Ám Hamlet - bár valószínűleg sejti Ophelia pálfordulásának okát - már nem lép a "rágalom" ellen: a visszautasítás és a Szellemtől hallottak hatására beront hozzá - és tisztázás helyett szóttalanul és döbbsenten távozik. Ophelia meg akart bizonyosodni Hamletről, és most /II.1./ Hamlet ijesztő látogatása után éppoly bizonytalan, mint korábban: POLONIUS: "Őrült, miattad?" OPHELIA: "Nem tudom, atyám. De félek, az lesz." Mivel a Szellem szavai nyomán Hamlet egész lényét a bosszú szolgálatába állította és tetteit immár a bosszú szervezi, minden nem-önálló személyiség magában rejti az ellene való felhasználhatóság veszélyét is, vagyis az elutasítást követően Hamlet Opheliát egyre inkább Polonius önérdékű, valamint a király ellene /Hamlet ellen/ irányuló célrendszerében látja. Ez a veszély némítja meg Hamletet, és ez a veszély érződik ki Hamlet Poloniusnak címzett burkolt figyelmeztetéséből:

HAMLET   Mert ha a nap kukacot költ ki a döglött kutyában, mivel az oly kedves, csókolnivaló dög. - Van leánya?

POLONIUS   Igenis van, uram!

HAMLET   Ne engedje napon járni; a fogékonyág nagy áldás, de nehogy a leánya fogékony találjon lenni. Barátom, vigyázz.

/II.2./

Az Ophelia-jelenet nagy fontosságú mind Hamlet, mind pedig Ophelia szempontjából, skinek ez a második megbizonyosodási kísérlete. Hamlet a bolond-álca alatt próbál Claudius bűnösségéről megbizonyosodni, de már tudja, hogy a király kémkedik utána /Rosencrantz, Polonius/, éppen ezért Hamlet számára rendkívül fontos lenne, hogy "őrültségének" olyan könnyen elképzelhető indokát hitesse el Claudius-szal, amely ily módon háttérben hagyja a tényleges szándékot. Hamletnek Ophelia az

egyetlen szerethető lény, de emelett még két fontos tudattartalom lehet jelen benne az Ophelia-jelenet megkezdésekor: az egyik annak a tudata, hogy Ophelia eszköz lehet Claudiusnak őellene, a másik annak a tudata, hogy "őrültsége" leplezésére, saját céljai elérésére szintén Ophelia személye lehetne a legkézenfekvőbb eszköz. A jelenet kezdetén Ophelia visszaadja Hamletnek "néhány emléket" ezekkel a szavakkal: OPHELIA: "Vedd vissza, mert illatjok elapadt; Nemes szívnek szegény a dús ajándék, Ha az adóban nincs a régi szándék." Ez olyan "provokatív" kijelentés Ophelia részéről, amely nyilvánvalóan a valósággal ellenkezőt állít, hiszen éppen ő volt az, aki Hamlet leveleit visszautasította és személyét elzárta tőle. Ez Hamlet értelmezése. Azonban - eljátszva a másik fél meghallgatásának gondolatával - öppúgy joggal elképzelhető az is, hogy Ophelia Hamlet korábbi feldúlt látogatását a könnyű préda elvesztése miatti néma dühkitörésnek fogja fel /a gyanút apja és bátyja ültette el benne/, és most ennek, a számára rosszabb eshetőségnek a fölemlítésével próbál - másodszor - valamilyen bizonyosságot szerezni. De Hamlet már nem mérlegel, felborul benne az előbb említett három tudattartalom kényes egyensúlya - Hamlet úgy hiszi, bizonyosságot szerzett arról, hogy Ophelia elárulta őt, és személyét fegyvernek használják őellene. Innen van a fájdalom fölszakadása, a becsületességet számonkérő, dühödten keserű hang. Azáltal, hogy Hamlet Ophelia cselekedeteiből elvitatja az önelvűséget /a szerelmet eláruló önérdékűséggel helyettesítve azt/ és alakján keresztül már az ellenséges világra vél látni, lehetőség nyílik a számára, hogy - a valósággal ellenkező és célzatos módon - Opheliát tegye meg őrülete okául.

HAMLET

Hallottam hírét, festjük is magunkat, no bizony! Isten megáldott egy arccal, csináltok másikat; lebegtek, tipegtek, selypegtek; Isten teremtésének gunyveveket adtok, s kacérságból tudatlanoknak mutatkoztok. Eredj! Jól laktam már vele: az őrjített meg.

Ophelia előbb Polonius, aztán a király, majd Hamlet számára vált önérdekük érvényesítőjévé, anélkül, hogy ennek tudatában lett volna: a maga útját járó egyénisége egy végsőkig polarizálódó világ vonzásában-taszításában mutatkozott erőtlennek. A bosszú szervezte eseménysorban talán ez a pont a legtragikusabb, ami egyben Hamlet legtragikusabb tévedése, hogy nem látja át sorsa és Ophelia sorsa párhuzamát, azt, hogy mindkettőjüket a személyes bizonyosságszerzés vágya hajtja: Hamlet Claudius bűnéről, Ophelia Hamlet szerelméről akar bizonyosságot szerezni. Tragikusan "félreértik" egymást: nem egymást látják az Ophelia-jelenetbeli szembesüléskor, hanem Ophelia Hamletben az őrltet, Hamlet Opheliában pedig a bűnt.

Hévízi Ottó